

A 20. század a gimnáziumi történelem tankönyvekben

„A történetek sokfélesége hatalommegosztás, amely a történet hatalmát szétozítja a történetek között.”
(Odo Marquard)

E dolgozatban arra teszek kísérletet, hogy három olyan tankönyvről adjak összehasonlító elemzést (egyfajta „trecenziót”), amelyek az 1914-től napjainkig terjedő történelmet foglalják össze, s amelyeket napjainkban a középiskolai oktatásban használnak.

A Magyar Lajos Alapítvány „szürke-sárga” tankönyvéből az eredetileg 1994-ben megjelent munka 2002-es kiadását használtam, s írásom során SZ-nek rövidíttem. *Salamon Konrád* tankönyvét S/- nek rövidíttem majd; ebből a könyvből a 2003-as kiadást használtam. Végül az összehasonlításba bevont harmadik munka a *Kovács-házaspár* által írt, debreceni kiadású tankönyv, mely 2001-ben jelent meg, és K-nak rövidíttem.

Az első világháború

SZ és K – in medias res – egészen röpké, szikár előszó után a szarajevói merénnyel kezd a tananyagot. S/ azonban két bevezető olvasmányt iktat a tulajdonképpeni tananyag elé. A ‚Miről szól a történet’ című szöveg a maga nemében egészen kiváló olvasmány, mely egyebek mellett bevezeti a hosszú és rövid évszázad fogalmát, mintegy indokolva a ‚rövid 20. század’ (és ezzel a tankönyv) időkereteit. Röviden felvázolja a kor főbb tendenciáit. Felvillantja a szabadság és egyenlőség ellentétét/dinamikáját, kifejti a forradalom fogalmát, használja a tömegtársadalom és tömegember kifejezéseket, pozitívként említi a globalizációt. Az olvasmányt egy remekbe szabott áttekinthető ábra zárja a 20. századi pártstruktúráról. (Majd a tankönyv végén is hasonlóan magas színvonalú szöveg lesz – mintegy útravalóként a 21. századra.) A másik olvasmány ‚Elfelejtett előjáték: a mexikói forradalom’ címet viseli. Hallgatólagos megállapodás az ókor utáni egyetemes történelem tanításában – és nem csak Magyarországon –, hogy a nagy nemzetek (angolok, franciák, németek, oroszok, a 18. század végétől az USA és Kína) történetét mutatjuk be, továbbá a szomszéd és környező népek történetét tanítjuk, és az egyéb országok, térségek, így például Spanyolország, Észak-Európa, Latin-Amerika, Egyiptom, India stb. történetével csak akkor foglalkozunk, ha az adott esemény világtörténelmi jelentőséggel bír. Nos, S/ Mexikó bemutatásával kilép ebből a kánonból, bár engem nem győz meg arról, hogy ez az esemény olyan horderejű, melynek valóban gimnáziumi tankönyvben a helye. Egyszerre sok és kevés: sok, ha arra gondolunk, kell-e mindezt tudnia egy középiskolásnak, és kevés, ha abból indulunk ki, összeáll-e a kép Mexikóról (például mi az oka a *Carrezza+Obregón* kontra *Zapata+Villa* ellentétnek). A szerző maga is érezhette ezt a dilemmát, ezért olvasmányként és nem tananyagként találta az eseményeket.

S/ és K röviden összegzi a Szarajevó előtti diplomáciai, politika-történeti előzményeket – SZ ezeket nyilván ismertnek veszi. S/ használja a ‚helyi háborúk’ fogalmát, és nem

zárja ki a „kölcsonös engedményeken nyugvó megegyezés” lehetőségét mint a valóban megtörténtek alternatíváját. Ezzel szemben SZ nem lát esélyt az ellentétek elsimitására. (Egyébként *Galántai* professzor munkái SZ-hez állnak közelebb az angol-német és kisebb mértékben, a német-francia antagonizmusok elemzésével. Mégis érdekes S/ szempontja: a történelemben a valóban megtörtént mellett mindig ott a „másképp is lehetett volna”). Csak K említi, hogy az utóbb végzetesnek bizonyult hadgyakorlatot a Monarchia a szerb nemzeti gyásznap napján tartotta. S/ felmenti *Tisza Istvánt*, aki „határozottan nemet mondott a meggondolatlan lelkesedésre”. SZ itt meggyőzőbbnek tűnik, amennyiben Tisza kezdeti, taktikai háborúellenessége mellett nézeteinek későbbi megváltozását, majdani háborúpártiságát is jelzi; K pedig itt SZ nyomdokain halad. Az erőviszonyokat SZ, a hadtörténetet S/ mutatja be alaposabban. K ötlete: egy *Taylor*-idézet segítségével érzékelteti a nők megváltozott szerepét a világháborúban. Az érdekességek iránt fogékony szerzőpáros a *Raszputyin*-gyilkosság vagy *Lloyd George* „knockout”-in-terjúja megemlékezésével színezi az anyagot.

S/ jó ötlete: tisztázza a katonai erők (hadosztály, hadtest, hadsereg) fogalmát, hierarchiáját – e fogalmak pontos jelentése olykor még a tanárokat is zavarba hozza. A háország, a háborús propaganda, a kiábrándulás, a békevágym bemutatása vagy annak elemzése, hogy a háború hogyan korlátozza az állampolgári jogokat és a tulajdont, SZ nagy erénye. A háországi lét nehézségeit K is kitűnően összegzi. SZ térképe a 11. oldalon a történelmi Magyarország etnikai-nemzeti viszonyairól, épp elhelyezése miatt, mintegy sugalmazza a felbomlás objektív okát: az ország soknemzetiségű jellege potenciálisan magában hordozza Trianont. A világháborút lezáró béke bemutatásában SZ a legárnyaltabb – utal a győztesek ellentéteire, az olasz törekvésekre, a kisebbségvédelmi szerződésekre is. Törökország világháború utáni-alatti helyzetét, beleértve az örmény holokausztot és a török-szovjet kapcsolatok hullámzásait, a legalaposabban SZ elemzi.

A páduai fegyverszünet kapcsán K hangsúlyozza: a Monarchia úgy kötött fegyverszünetet, hogy már szinte nem is létezett. SZ kiemeli, hogy az csupán az adott frontszakaszra vonatkozott. S/ csak a fegyverszünet tényét említi. Bár a gimnazista olvasónak nyilván fogalma sincs róla, a történész tudja, mindennek jelentősége van: a páduai fegyverszünet tálalásától függ, hogyan értékeljük később a belgrádi tárgyalást.

Tulajdonképp már itt látható a három tankönyv háromféle koncepciója. S/ a politikatörténet alapos feltárásában verhetetlen, SZ kiváló elemző, K maximalizmustól megsza- badított, érdekes, diákpárti tankönyvet szeretne alkotni.

Oroszország, 1916–1922

Hogy a pravoszláv és a nyugati naptár különbözik egymástól, az mindenki számára nyilvánvaló akkor, amikor kiderül, hogy ama híres november 7-e október 25-én volt. Tankönyveink közül S/ már a téma elején megmagyarázza ezt a diákoknak – nagyon helyesen. SZ egészen november 7-ig az orosz naptár dátumai szerint halad. A „februári” forradalom közismert eseményei után S/ csak általánosságban beszél az Ideiglenes Kormány elhibázott vagy kényszerű lépéseiről (SZ konkrétan a földkérdésről, a kisebbség- nemzetiségi kérdésről is), s a kettős hatalmat S/ lehetőségként, illetve bolsevik célként említi és egészen részletesen számol be az 1917 tavaszi-nyári eseményekről. Mégis: a bolsevikok elképzeléseit SZ pontosabban, konkrétábban mutatja be. SZ számára a kettős hatalom fejezetcím. Az 1917 júliusi tüntetést S/ részletezi és felkelésnek nevezi, SZ épp csak megemlíti, K nem is szól róla. Hogy a *Kornyilov*-puccs leverésében a bolsevikok is szerepet játszottak, S/-től nem tudjuk meg – SZ említi a bolsevik vezetésű Vörös Gárda tevékenységét, K nem tud a puccskísérletről.

Jellemző, hogyan és mit írnak tankönyveink *Kerenszkij*ről, 1917 egyik tragikus hőse- ről. S/ számára az fontos, hogy fegyveres harcot kezdett a bolsevikok ellen, SZ viszont

azt említi meg, hogy női ruhában szökött meg Szentpétervárról. Nyilván mindkét állítás igaz önmagában, de az egyik szinte hősként, a másik csaknem pojácaként tünteti fel a politikust. A november 7-i események elemzésekor S/ „bolsevik hatalomátvétéről” és „bolsevik államcsínyről” beszél, a forradalom fogalmát nem használja. Ez az egész könyv egyik legnagyobb újítása. S/ tulajdonképp következetes önmagához, hiszen a bevezető olvasmányban kifejtette, csak akkor beszélhetünk forradalomról, ha az események a demokrácia irányába fejlődnek. Ez az álláspont önmagában koherens, én mégsem helyeslem. 1917 novembere nem csupán a kommunisták, hanem az egész világ tudatában forradalomként rögzült. Így minősíti az eseményt valamennyi szereplője, az összes kortárs, a mai nyugati közvélemény, a történettudomány zöme. Jómagam nem látom kellő hozadékat annak, hogy ettől a megközelítéstől eltérjünk. Bizonyos történelmi beidegződések önmagukban is történelemmé, a művelődés-, illetve gondolkodástörténet részévé válnak. Azoktól eltérni – nem egy esszében, tanulmányban, karakán interjúban, izgalmas publicisztikai írásban, hanem egy tankönyvben – aligha éri meg.

SZ természetesen használja a forradalom szót, akárcsak K. A bolsevik győzelem oka it K és SZ jobban megvilágítja, mint S/. Viszont csak ez utóbbi említi a kronstadti matrózfelkelést – helyesen, hiszen ez az esemény szimbolikus megnyilvánulási formája a bolsevikok népszerűségvesztésének. K világosan és elfogulatlanul mutatja be *Lenint* (az egész tankönyvet végigkísérik a hosszabb-rövidebb portrék – ez K könyvének egyik erénye). S/ ugyanezt egy *Csernov*-idézet segítségével teszi meg, s ez az idézet kemény bíráló; SZ nem rajzol portrét. Hogy a forradalomban, bárha Lenin és *Trockij* a két főszereplő, *Buharin* és *Sztálin* is szerepet játszott, csak K-től tudjuk meg. S/ nagyon jól válogat forrásokat az 1917-es forradalmakhoz: az Ideiglenes Kormány programja, *Cereteli*-, *Lenin*-, *Luxemburg*-, *Kornyilov*- és *Reed*-idézetek segítik a tananyag megértését. Azt, hogy a földreform ötletét a bolsevikok az eszerektől vették át, S/ és K is leírja, SZ azonban rejtélyes módon nem. S/ viszont arról nem ír, hogy a szovjetkongresszus kimondta a népek önrendelkezését (s ezt Finnország és a balti kisállamok esetében be is tartotta, később már nem). A breszt-litovszki béke körülményeit a legkisebb terjedelemben, mégis a legvilágosabban K mutatja be. K és S/ könyvéből természetesen értesülünk a cári család kiirtásáról – bár jómagam K-nak nehezen hiszem el, hogy ezért a helyi szovjet lenne a felelős – viszont teljesen érthetetlen, hogyan maradhat ki ez a mozzanat a *Krausz Tamás* nevével is fémjelzett SZ-ből. SZ a hadikommunizmust a polgárháború idejére szóló, tehát eleve ideiglenes megoldásként mutatja be. S/ pedig csak közvetetten utal erre a fogalomra, noha magát a történelmi szakaszt persze ismerteti. Jómagam 1989 táján olvastam egy tanulmányt, restellem, nem emlékszem a bibliográfiai adatokra, talán a *Mozgó Világban*. Eszerint a hadikommunizmus „a szocializmus első modellje” volt, melyről Leninék felismerték, hogy elhibázott, és így egyelőre nem vezethető be. Ha ez igaz, akkor SZ állítása és S/ szemérmes fogalom(nem)használata is elhibázott.

A Szovjetunió megalakulásáról S/ ír a legvilágosabban, utalva arra, amikor a kaukázusontúli népek önrendelkezését kegyetlenül elfojtották. SZ-nél ez kissé eufemisztikusan jelenik meg, amennyiben „a Vörös Hadsereg beavatkozása következtében” Grúziában stb. „szovjethatalmat hoztak létre”. K úgyszólván teljesen kikerüli ezt a kérdést. A magunk részéről úgy véljük, a jóhiszeműség hiánya egyik szerzőnek sem vethető a szemére. Ám a kifejejtett tények, a használt vagy nem használt fogalmak mégis sokat elárul-

Már itt látható a három tankönyv háromféle koncepciója. Salamon Konrád a politikatörténet alapos feltárásában verhetetlen, a Magyar Lajos Alapítvány könyve kiváló elemzőmunka, Kovács István és Kovácsné Bede Ágnes a maximalizmustól megszabadított, érdekes, diákpárti tankönyvet szeretne alkotni.

nak. A dologhoz *Freud* úrnak lenne néhány szava. Mi most maradjunk abban: S/-nél a bolsevizmussal szembeni „kötelező” kritikát nem kevés érzelmi elutasítás egészíti ki, SZ viszont túlzott empátiával, kicsit „beleszeret” vizsgálódása tárgyába.

Magyarország, 1918/1919

SZ részletesen bemutatja a háborúellenes közhangulatot, K jól kibontja a háború előidézte válságot. S/ minderről csak röviden szól. Az OMM bukásában, a történelmi Magyarország felbomlásában mintha SZ a szükségszerűt, S/ a véletlenszerűt emelné ki inkább. S/ és K a felbomlás hogyanját ismerteti, SZ a miértjét is elemzi. *Linder Bélának* be kellene kerülnie a Guinness-könyvbe: noha mindössze 10 napig volt miniszter, elhíresült mondatát („Nem akarok több katonát látni!”) gyakrabban idézik, mint a Biblia vagy *Marx-Engels* nem egy érdemes helyét. A szélsőjobboldali emlékirat-irodalom és publicisztika esetében ez érthető is. Hiszen ez a politikai vonal nem tud, nem akar szembenézni Trianon okainak összetettségével, egyebek között az ország soknemzetiségű jellegéből, a dualizmus elhibázott nemzetiségi politikájából, az első világháborúba való belépésből vagy akár a trianoni magyar tárgyaló delegáció szerencsétlen személyi összetételéből és rossz taktikájából adódó felelősséggel. Bűnbaknak, felelősnek ezért a liberálistakat, a zsidókat, az őszirózsás forradalmat teszi meg. Nos, S/ és K sem tud ellenállni a kísértésnek – noha, természetesen, eszünk ágába sincs szélsőjobboldalinak tekinteni őket – és idézik az elhíresült kijelentést. Igaz, K inkább megértéssel („A katonák nagy részét ugyanis – éppen a forradalom konszolidálása érdekében – leszerelték.”), S/ viszont inkább bírálólag: „Magyarország – történelmének egyik legsúlyosabb pillanatában – hadsereg nélkül maradt.” Valószínűleg mindkettejüknek igaza van: a valóság más-más szelét mutatják be. Egészében S/ elemzése korrekt és korántsem egyoldalú. Igaz, kérdés, szükséges-e az események ilyen részletes ismerete középiskolában. A Székely Hadosztály szerepét az eseményekben csak S/ említi. A Katonatanácsot S/ negatívan értékeli (mint a katonai bomlás egyik tényezőjét), SZ viszont pozitívnak (mint a születő demokrácia egyik harcosát). A MOVE K-nál „egyértelműen forradalomellenes mozgalom” – természetesen még csak az 1918-as demokratikus forradalomról van szó –, S/ viszont csupán „a kormányzattal egyre nyíltabban szembe forduló” egyesületről beszél; SZ számára ekkor még nem létezik a MOVE. A KMP megalakulásáról SZ-től tudunk meg a legtöbbet. K a szélsőséges pártok között említi, s itt mutatja be *Kun Bélát*. Arról, hogy a Vix-jegyzéket a kormány leendő politikai határként értelmezte, a három munka közül csak SZ ír, noha ennek nem csekély jelentősége van a március 21-i fordulatban.

„A kommunista államcsíny” történetét S/ részletesen ismerteti, s kimondja, „a magyarországi proletárdiktatúra a győztesek mohóságának következtében jött létre.” Az egész 1918/19-es személynévanyaga hatalmas, talán túlságosan is. K jól tárja fel a fordulat belpolitikai tényezőit. SZ fontos kifejezése a „naiv radikalizmus” – magyarázatához persze majd kell a tanár is. S/ és K szól arról, hogy a Tanácsköztársaság első intézkedései a szesztilalom és a statárium. A rendszer világforradalmi illúzióit legjobban K mutatja be. S/ rendkívül kritikus, de reális a Tanácsköztársaság belpolitikájának megítélésében. „A diktatúra csak torz lehet” – mondja ki a végső ítéletet. A termelés-csökkenés okai között csak SZ említi, hogy a budapesti munkások zöme belépett a hadseregbe. A termelés visszaesését és a Tanácsköztársaság politikai intézményrendszerét is – megítélésünk szerint – K mutatja be a legvilágosabban. A vörösterrorról csak S/ ír adatot, igaz, valószínűleg a mértékadó szakirodalomban szereplő legnagyobb számot. A Tanácsköztársaság bukása kapcsán S/ ezt írja: „Kun Béla még tett egy kísérletet hatalmának megmentésére” (tudniillik a tiszai offenzívával a románok ellen). Habár Kun jelleméről, hataloméhségéről, intrikus alkatáról aligha lehetnek illúzióink, ezt a mondatot jómagam mégis méltánytalannak tartom. Nem csak a politikai rendszerek, az emberi jellemek is összetettek. Még a

történelem legundorítóbb zsarnokai is – és Kun azért ezek közé talán mégsem sorolható – rendre hisznek abban, hogy ők, épp ők hazájuk érdekeinek képviselői.

S/ a lecke végi kérdések között egyebek mellett ezt írja: „Mit bizonyítanak a Vörös Hadsereg sikerei? A polgári Magyarország hasonló erejű katonai ellenállással képes lett volna jobb határokat elérni?” Kíváncsi lennék arra, hogy a szerző hogyan válaszolna erre a kérdésre.

Két háború között

A tankönyv önálló műfaj, sajátos szabályokkal és nehézségekkel, feladatokkal és körülményekkel. Egyebek mellett a terjedelem, az olvasó befogadóképessége (vagyis a tananyag tanulhatósága) és meglévő ismeretei olyan korlátok, melyeket a szerzőnek figyelembe kell vennie. A fontos és a nem fontos elkülönítése (és persze egy kis ízelítő abból, ami nem igazán fontos ugyan, de érdekes) minden tankönyv örök feladata. Csakhogy mindez nem objektív, nagyon is függ a szerző beállítottságától, világnézetétől, személyiségétől. Hogy mindezt épp most említem, nem véletlen. A totális diktatúrákat, a sztálini és a hitleri rezsimit mindhárom munka erkölcsileg is elutasítja, mindamelllett magas szakmai színvonalon mutatja be. Ám – épp a terjedelmi korlátokkal küszködve – írnak le vagy hagynak ki fontos fogalmakat, személyneveket, eseményeket, szinte fuldokolva a hatalmas terjedelmű történelmi anyag és a tankönyvi keretek között.

K a kisebb terjedelem mellett is jól oldja meg a feladatot. A közismert események és tények mellett érdekességként említi *Pavlik Morozov* kisfiút, akinek szobrot állítottak, mert feljelentette saját apját. Felvázolja Sztálin és Trockij portréját. Bevezeti és tisztázza a totális diktatúra fogalmát. A három könyv közül csak ő említi, hogy Sztálin – Lenin életének utolsó éveiben – szembekerült Leninnel, aki nem tudta őt leváltani. SZ, aki szintén jól írja meg ezt a fejezetet, meglepő módon nem ír az 1932-es ukrajnai éhínségről. S/ szerint 5-6 millió fő, K szerint mintegy 2 millió ember halt éhen. Krausz Tamás megfogalmazásában: „a komolyan vehető feldolgozások” másfél és négy milliós közötti halálos áldozatról tudnak. Vélhetőleg mindhárom tankönyv szerzői között Krausz ért legjobban ehhez a kérdéshez. De akkor miért nem kerül bele ez az általa is jegyzett tankönyvbe? Slendriánságból?

A gabonaválság, a kollektivizálás és a tőkefelhalmozás összefüggése vagy a „felülről végrehajtott második forradalom” viszont ebben a tankönyvben nyer megvilágítást. A jól kiválasztott *Solohov-* és *Ehrenburg-*idézetek segítik a megértést. S/ világos, koherens rendben mutatja be a sztálini diktatúra kiépülését, működését. Mintha kicsit túlságosan is öntörvényű lenne ez a rendszer! S/ nem használ olyan, a szakirodalomban és más tankönyvekben bevett fogalmakat, mint személyi kultusz, szocialista eredeti tőkefelhalmozás, sztálini röghöz kötés, második forradalom. Nem ír a gabonaválságról, a munkanélküliség felszámolásáról, a társadalmi mobilitásról vagy az erőszakos kollektivizálás olyan katasztrofális következményéről, mint az állatállomány felének levágása.

Németország bemutatása során S/ szinte végig a német demokráciára leselkedő egyforma veszélyként mutatja be a nácizmust és a német kommunista pártot. Jól tárja fel a nácik megerősödésének társadalmi-gazdasági okait, az 1929/33-as válság szerepét. *Hitler* hatalomra kerülését alaposan, középiskolai tankönyvhöz mérve már-már túl részletesen mutatja be. Olvashatunk a náci könyvgyűjtésről, a berlini olimpia propagandisztikus kiaknázásáról, a kristályéjszakáról. Ugyanakkor S/ nem ír a harzburgi frontról, az agrártörvényről, a kényszerkartellezésről, a faji törvényekről, a Német Munkafrontról (a fajelméletéről forrásrészlet szól, az élettér-elméletre épp csak utal). Hogy lágerek a háború előtt is léteztek már, arról csupán lapszéli jegyzetből értesülünk. Csak találgatni lehet, vajon tudatos koncepció vagy ösztönös alkotási folyamat eredménye az, hogy S/ – miközben jól mutatja be a totális diktatúrákat – elkerüli a szakirodalom és a tankönyvek szokásos fordulóit, ideértve fontos tényeket is. Nekem mindenesetre hiányérzetem van.

SZ Hitler és a német nácizmus sikereinek társadalmi alapjait, de pszichológiai tényezőit is jól elemzi. Hitler személyét, karakterét alaposan bemutatja. Említi *Brecht, Einstein, Thomas Mann* emigrációját. Jól megválasztottak Hitler-idézetei. Viszont túlságosan is kevés személynevet említ. Hogyan lehet a nácik hatalomra jutásáról és berendezkedéséről írni anélkül, hogy legalább megemlítenénk *Röhm, Göring, Goebbels, Himmler* nevét? K a fajelmélet, a Führer-elv és a demagógia fogalmát világosan tisztázza. Külön bekezdés elemzi az antiszemitizmust. Bemutatja a szereplők közül Goebbelst, Himmlert. A *Molotov-Ribbentrop* paktum kapcsán S/ és K tárgyyszerű ismertetésre szorítkozik. SZ mintegy erkölcsileg is elemzi, meg- és elítéli a paktumot, miután annak tartalmát s születésének körülményeit is ismertette.

SZ és K tisztázza a fasizmus szűkebb és tágabb fogalmát, előbbit kizárólag *Mussolini* rendszerére, utóbbit általában a szélsőjobboldali radikális pártokra, mozgalmakra, berendezkedésekre értelmezve. S/ elkerüli ezt a helyzetet, csak az olasz rezsímet nevezve fasizmusnak.

A nemzetközi kapcsolatokról S/ ír a legrészletesebben. Angliáról, Franciaországról egy-egy külön lecke szól. Kérdés, kell-e középiskolában ilyen részletesen tanulni az ír kérdéstről? (Nem tudom, kell-e restelkednem érte, mi a debreceni egyetemen ennyit sem tanultunk!) K és SZ a két nyugati demokráciáról jóval rövidebben szól. K *Clemenceau* portréja igazán kitűnő, akárcsak S/ *Poincare*-arcképvázlata. Vannak kérdések, melyekben jómagam nem tudok állást foglalni, csupán regisztrálom őket. SZ szerint az 1934-es franciaországi szélsőjobboldali államcsínykísérletet a párizsi munkásság hiúsította meg – S/ szerint a rendőrség. Ausztria esetében S/ egyformán elítéli a fasisztoid Heimwehr és a szociáldemokrata Schutzbund tevékenységét. SZ bemutatja „a vörös Bécs” szociális politikáját és a jobboldali kormányok demokrácia-ellenes lépéseit, viszont arról, hogy a Heimwehr nem csak szocdem-, de német náciellenes is volt, csak S/ könyvéből tudunk. SZ szerint „Ausztria a fasizálódás útján” halad, ugyanez S/-nél: „Dollfuss (...) rendeleti kormányzást vezetett be.” K gyakorlatilag nem ír Ausztriáról.

A spanyol polgárháború esetében SZ értekezik a Népfrentkormány demokratikus és népjóléti politikájáról, viszont nem ír a „polgárháború a polgárháborúban” szimptomájáról, a népfrenton belüli gyilkos kommunista-anarchista ellentétről. S/ erre egy *Churchill*-forrás segítségével utal. SZ részletezi, S/ épp csak megemlíti a német-olasz beavatkozást. SZ Spanyolország esetében is alkalmazza, S/ elutasítja a fasizmus fogalmát. A *Franco*-féle terrorra egyik könyv sem utal, bár S/ a II. világháborúig, K 1975-ig kitekint a Franco-rezsimre. (A téma kutatója, *Harsányi Iván* kétszázezerre becsüli a Franco-diktatúra halálos áldozatainak számát!) *Guernica* tragédiáját, *Orwell* és *Hemingway* részvételét a spanyol polgárháborúban vagy *Gerő* kegyetlen fellépését K említi. Arra az izgalmas közhelyre, hogy a spanyol polgárháború mintegy a második világháború főpróbája volt, csak K utal.

Olaszország történetével S/ foglalkozik a legbővebb terjedelemben, aprólékosan tisztázva Mussolini és a fasiszták hatalomra jutását, rendszerük kiépítését. Hangsúlyozza Mussolini, illetve Sztálin és Hitler rendszerei közötti különbséget: az olasz diktatúra korántsem olyan kegyetlen és véres, mint a német vagy a szovjet. A Marcia su Roma előtti fasiszta terrorról csak SZ ír. (*Ormos Mária* szerint 105 embert öltek meg és sok ezret bántalmaztak, megfélemlítettek, megaláztak.)

SZ és K külön fejezetben, S/ az időrendi áttekintésbe beépítve ír a korszak gazdaságtörténetéről. Kitűnő SZ-nél az 1929/33-as válság okainak, kibontakozásának elemző bemutatása. S/ okosan különbözteti meg a New Deal „szerves” állami beavatkozását a totális diktatúrák mindenható államának gazdaságirányító tevékenységétől. SZ tisztázza a roosevelti koalíció fogalmát, *Roosevelt*-idézzel jelezve annak politikai tartalmát is: „a középtől valamivel balra”. Csak K ír az amerikai szesztilalomról és annak következményeiről. Ő nevezi Rooseveltt reformjait „a harmadik amerikai forradalomnak.”

A Horthy-korszak a világháborúig

Magyarország románok általi megszállását és kifosztását, az ellenforradalmat és fehérterrort természetesen mindhárom tankönyv említi. S/ több mint ezer, SZ 1500–2000 halálalos áldozatról tud. SZ és K a tankönyvi főszövegben, S/ lapszéli forrásban utal a terror felelőseire. A *Somogyi-Bacsó* gyilkosságot csak SZ nem említi meg.

Trianonról mindhárom tankönyv bő terjedelemben, tárgyyszerűen, de érzelmeket is megmozgatva ír – ahogy azt kell. S/ szemmel láthatólag szimpatizál *Apponyival* („a hazai politika nagy öregje”), ugyanakkor SZ és K nem is említi. Az antant-döntés történelmi előzményeit SZ tárja fel a legrészletesebben. Csak K mondja ki, hogy Trianont a két világháború közötti magyar politikai élet valamennyi pártja elutasította. S/ forráselemző órát iktat be Apponyi beszédének tanulmányozására. A szerző által javasolt kérdések/szempontok közül az 5. alkalmat nyújt a magyar delegáció taktikai hibáinak tanórai elemzésére is.

Az 1920-as évek történetében talán K mutatja be legvilágosabban *Horthy* kormányzóvá választásának történetét. Ugyanő ugyanitt bevezeti a koalíció és az elit fogalmát. Csak SZ ír arról, hogy a köztársaság melletti agitációt bűncselekménynek nyilvánították. A korszak pártjainak bemutatása S/-nél a legalaposabb, legigényesebb. A numerus clausus valódi tartalmát, törvényalkotó szándékát K mondja ki a legvilágosabban. A törvényt a nemzetgyűlés „jobb- és szélsőjobboldali kisebbsége erőszakolta ki” – írja S/. A *Bethlen-Peyer* paktum elemzése K könyvében a legvilágosabb, a két másik munkában tárgyyszerű és jellegtelen. Csak S/ utal arra, hogy *Teleki* miniszterelnöksége során nem a választáson győztes párt adott kormányfőt. A királypuccsokat is ő elemzi legjobban. Hogy a népszövetségi kölcsön mitől népszövetségi, azt SZ magyarázza meg.

A Horthy-korszak S/ szerint olyan berendezkedés, ahol intézményesül a hatalom megosztása, ám „a demokrácia korlátozottsága” ezt formálissá teszi. A szerző által választott robusztus *Szabó Dezső*-idézet szigorúbb ennél, amikor azt „ellenforradalom-részvénytársaságnak” nevezi. Más források is utalnak a rendszer antidemokratikus elemeire. S/ megmagyarázza a nyílt szavazás lényegét, mikéntjét is.

K a Horthy-korszakot mint stabil konzervatív rendszert jellemzi, amely „sem a valódi demokráciákkal, sem a totális diktatúrákkal nem azonosítható.” SZ „vegyes politikai rendszernek” nevezi, kimondja, hogy a felnőtt lakosság 50–60 százalékának volt szavazati joga, az állampolgári jogok korlátozottak, nincs parlamenti váltógazdaság, de kiépült egy polgári jogrend.

A rendszer ideológiájának elemzése során SZ könyvében az antiszemitizmus, S/-nél az irredentizmus bemutatása a sikerültebb. K áttekintése logikus és világos, bár szűkszavú. De vajon hogyan hiányozhat a Horthy-korszak ideológiájának elemzéséből a kultúrfőlény-elmélet vagy az irredentizmus fogalma?

Horthy jogkörét K nagyobbban látja, mint S/, arra utalva, hogy a miniszterelnök személyének kiválasztásával a kormányzó a végrehajtó hatalom irányvonalát is befolyásolhatja. Csak K említi a Horthy körüli személyi kultuszt.

A *Gömbös*-kormány politikájának bemutatása során a három könyv szinte azonos platformon áll. SZ használja a kor – mai ember számára kissé mosolyognivaló – fogalmait, a „Gömbös-szlenget”: mint „vén csákyások”, „élharcosok”, „dacos téglahordók”. Gömbös terve a totális állam és korporatív társadalom. S/ érzékelteti legjobban Gömbös lavírozását a német-olasz-osztrák kapcsolatrendszerben. Kimondja: „Magyarország a náci birodalom ’életterébe’ sodródott, s a folyamatot Gömbös indította el.” S/ lapszéli táblázata az értelmiségiek magas jövedelméről és SZ elemzése a társadalom polarizáltságáról jól kiegészíti egymást. A határon túli magyarok helyzetét elemezve S/ nagyon jól mutatja be a csehszlovákiai állapotok kettősségét: a más országokénál felvilágosultabb törvényeket s a törvényeknek ellentmondó nacionalista gyakorlatot. Hasonló logikával

szembesíti SZ a romániai magyarok helyzetét az 1918. december 1-i ígéretekkel. (Nem állhatjuk meg, hogy szerénytelenül ne utaljunk saját ötletünkre: az 1918 előtti magyar nemzetiségi politika és a szomszédos országok Trianon utáni nemzetiségi politikája egybevetésére, melyet „Nemzettankönyv”-ünkben elvégeztünk.

A második világháború – hazánk a világháborúban

A második világhéget SZ világtörténelmi perspektívába helyezi: a tét „a haladás és a humánus pusztulása vagy továbbélése.” K a háború brutalitását, a szenvedést és pusztulást emeli ki, kimondja, hogy ez a történelem első totális háborúja. Szól a civil áldozatokról, a terrorbombázásokról. S/ és SZ is hangsúlyozza, mennyire megnőtt a civil áldozatok aránya az első világháborúhoz képest. 1941. június 22. kapcsán csak SZ magyarazza meg világoosan Sztálin stratégiai tévedésének okát. K részletezi ezt a tévedést, de a miérre nem kapunk

A fontos és a nem fontos elkülönítése (és persze egy kis ízelítő abból, ami nem igazán fontos ugyan, de érdekes) minden tankönyv örök feladata. Csakhogy mindez nem objektív, nagyon is függ a szerző beállítottságától, világnézetétől, személyiségétől.

Hogy mindezt épp most emlitem, nem véletlen. A totális diktatúrákat, a sztálini és a hitleri rezsímet mindhárom munka erkölcsileg is elutasítja, mindamellett magas szakmai színvonalon mutatja be. Ám – épp a terjedelmi korlátokkal küszködve – ír-nak le vagy hagynak ki fontos fogalmakat, személyneveket, eseményeket, szinte fuldokolva a hatalmas terjedelmű történelmi anyag és a tankönyvi keretek között.

választ. Viszont Sztálin személyes összeomlására, mely a német támadás után pár napig tartott, csak K utal. S/ bemutatása a normandiai partraszállásról lenyűgöző – még a katonai meteorológia szerepéről is ír. Az 1945 februári drezdai bombázásnak S/ szerint 22 000, K szerint 200 000 halottja volt. Nem kell azt gondolnunk, hogy valamelyik szerző tévedett, ugyanis maga a szakirodalom is bizonytalan az áldozatok számát illetően (a legnagyobb becslés 245 000 fő).

K nem szól arról, hogy az antifasiszta koalíció vajon békét kötött-e Németországgal és Japánnal. Erről SZ-nél is csak egy későbbi fejezetből értesülünk. S/ ad pontos, világos magyarázatot. Ausztria szovjetek általi kifosztását és a kelet-poroszországi szovjet kegyetlenkedéseket csak S/ említi.

Jómagam nem tudom megítélni, hogyan is alakult Bulgária 1944 szeptemberi fordulata, mert S/ olvasatában „a kommunisták gyorsan visszaszorították a korábbi politikai erőket, és az általuk vezetett Hazafias Frontot juttatták hatalomra”, míg SZ nézőpontja a következő: „Szeptember 9-én a fővárosban antifasiszta felkelés robbant ki, és a kommu-

nisták irányításával alakult új kormány.” Persze, tényszerűen a két szöveg ugyanazt állítja, de micsoda különbség van az értékelésben: antifasizmus vagy hatalomra törő kommunisták? Vagy talán mind a kettő. Mert olyat még nem láttam, hogy valaki mintegy akarat ellenére, undorral vette volna magához a hatalmat.

S/ és SZ is ír arról, hogy a sztálini Szovjetunióban a világháború alatt és után, a kollektív felelősség és kollektív büntetés jegyében, egész népeket telepítettek ki hazájukból. Mindkét tankönyv némi eufemizmussal jelzi, hogy Lengyelország új határa keleten az úgynevezett Curzon-vonal lett, elkerülve az „annektálta” kifejezés használatát. Hogy Kárpátalja is a Szovjetunióhoz került, S/-nél már a világháborús fejezetből kiderül (a két másik munka később említi).

Teleki dilemmáját a világháború kitérésekor és első hónapjaiban nagyon jól érzékelteti S/. Még a kormányfő szimpatikus, de elvetélt törekvéseiről is ír: a Kárpátalja számára

ra tervezett autonómiáról, az újonnan keletkezett nemzeti kisebbségeknek tett gesztusokról. SZ a Jugoszlávia elleni támadásban Horthy és *Bárdossy* motivációit mutatja be részletesebben, de Teleki drámáját is felvillantja. Az újvidéki vérengzésről K ír a legkonkrétabban, számadatot is említve. S/ lapszéli forrásban és a könyv végén lévő kronológiában említi ezt a tragikus eseményt.

A kassai provokáció kérdésében mindhárom munka kikerüli az állásfoglalást: vajon melyik ország gépei lehettek a bombázók. Talán így is van ez rendjén. A háborúba lépéssel kapcsolatban S/ viszonyul leginkább empatikusan a korabeli politikai elithez. K világosan mutat rá *Bárdossy* és *Werth* felelősségére. A kamenyec-podolszkiji, közel 20 000 áldozatot követelő mészárlásra csak S/ utal.

SZ írja a 2. magyar hadsereg felállítása kapcsán: „Emberanyagát sorkatonákból, tartalék- és póttartalék-állományból arányosan és az egész országra kiterjedően állították össze.” Lehet, hogy tévedek, de élek a gyanúperrel, hogy ez a titokzatos mondat *Nemeskürty* „Rekviem egy hadseregért” című könyvével vitatkozik. Csak mit ért meg ebből a tanuló? És ha tévednék, s nem erről van szó, akkor mi értelme ennek a mondatnak?

A szárszói találkozóról SZ röviden, S/ részletesen ír: főképp *Németh László* fellépéséről, bőséges idézetekkel. A háborús konjunktúrát, a jegyrendszert, a munkások munkahelyhez kötését, egyszóval a hadigazdaság következményeit SZ elemzi, árnyaltan és pontosan. Precízen bemutatja a németek által a magyar gazdaságnak okozott károkat is.

Hazánk német megszállása kapcsán S/ utal Horthy személyes helytállására a klessheimi tárgyalásokon, de felsorakoztatja mindazokat a tényeket is, amelyek Horthyra nézve kedvezőtlenek. K is közvetetten bírálja a kormányzót, amiért a német megszállás után is a helyén maradt. *Apor Vilmos* tragikus sorsáról csak S/ tesz említést. Ugyanő úgy fogalmaz, *Ságvári Endre* „hősi halált halt” – ami igen korrekt ettől az érzelmileg is nagyon erősen antikommunista szerzőtől. K összegzi Magyarország háborús veszteségeit. Mint ha a szovjetekkel szembeni kritikája erősebb lenne, mint a németekkel szembeni. (Egyébként a szovjet Vörös Hadsereg fosztogatózásait, erőszakoskodásait mindhárom tankönyv említi.) SZ igen árnyaltan elemzi az 1945-ös szovjet katonai jelenlétet. Tankönyveink felváltva, illetve párhuzamosan használják a „felszabadította”, „elfoglalta” és „megszállta” kifejezéseket, érzékeltetve a helyzet bonyolultságát és elkerülve az egyértelmű állásfoglalást. K ki is mondja: „felszabadulás és megszállás volt egyszerre”.

SZ és K is jelzi, hogy a régi április 4-i dátummal ellentétben a németek kiűzése pár nappal később történt meg, de SZ április 11-ét, K 13-át használja.

Az európai és magyarországi holokauszt természetesen mindhárom tankönyvben helyet kap. A leprecízebb eseménytörténetet, a legtöbb adatot S/ használja. A zsidó vészkorszak mellett a japán és szovjet kegyetlenkedéseket is leírja, és az USA-ban élő japánok internálásáról is szót ejt. A magyarországi Soa felelősségére S/ és SZ esetében is ugyanaz a forrás utal. Hogy a magyar vészkorszak esetében hogyan oszlik meg a politikai és erkölcsi felelősség németek és magyarok, az *Eichmann*-különítmény és általában a német rasszista politika, illetve a magyar politikusok, tisztviselők, csendőrök és vasutasok, feljelentő vagy részvétlen állampolgárok között, a szakirodalomnak, szépirodalomnak és publicisztikának is visszatérő kérdése, mely valószínűleg nem jut egyhamar nyugvópontra. Mégis, előbb-utóbb kikerülhetetlen a tankönyvek bátrabb állásfoglalása.

Szerkezet, módszer, a tananyag elosztása

Aki magyar történelmet ír, annak egyeztetnie kell két szempontot: az időrendet és a tematikus elvet. Magyarán, olykor meg kell szakítania a politika-történet menetét egy-egy gazdaság-, társadalom- vagy művelődéstörténeti, elemző fejezet kedvéért. De magát a köz-történetet is, bizonyos mértékig, tagolnia kell, a bel- és külpolitika, illetve a politikai intéz-

mények bemutatása miatt. Az ókor utáni egyetemes történet még bonyolultabb, amennyiben a kronológiai és a tematikus elv mellé belép egy harmadik szempont, a földrajzi.

Egy tankönyvírónak egy további problémával is szembe kell néznie. Ha elkülöníti s egy-egy nagyobb témakörben tárgyalja az egyetemes és magyar történelmet, akkor a diák nem fogja tudni, hogyan is kapcsolódik a kettő egymáshoz, mi is zajlott akkor a világ más tájain, amikor Magyarországon épp ez és ez történt. Ha viszont a szerző egy témakörön belül mintegy elkeveri az egyetemes és magyar történeti leckéket, a tanulók ugyan jobban átlátják majd az egyetemes és a magyar történelem összefüggéseit, egységét, de féltő, nem áll majd össze a magyar történelem folytonossága. Nincs tökéletes megoldás. A teljes szintézishez (ahhoz, hogy a diák átlássa a történelem egészét) így is, úgy is több tudásra és tapasztalatra, a felnőttkor elérésére és egyetemi tanulmányokra van szükség. Vagy talán egy egészen kiváló tanárra.

Tankönyveink közül S/ a kronológiát emeli a többi szempont fölé. Az egyetemes és magyar leckéket egy témakörön belül ötvözi. SZ a kronológiai, topográfiai és tematikus szempontok egyensúlyára törekszik. Az egyetemes és magyar témaköröket elkülöníti. K esetében a tematikus szempont a legerősebb, de a földrajzi elv is legalább egyenrangú a kronológiaiával. Az egyetemes és magyar történeti témaköröket ő is elkülöníti.

S/-nél a témakörök végén kitűnő összefoglalások segítik a tanuló és a tanár munkáját. A *Závodszy*-tankönyv mintájára középre kerül a „főszöveg”, s egy-egy széles margóra, két oldalra a fényképek, források, kisebb, kiegészítő magyarázatok. K leleményes módszertani ötletei a zöld betűs (a főszövegtől így elkülönített) fogalommagyarázatok, a témakörök végén 'Egy korszak margójára' cím alatt összegyűjtött, jobbára művelődéstörténeti érdekességek és a már említett, rövid portrék. SZ nyomdai eszközökkel – bekezdéssel, margóval, bekeretezéssel – különíti el a „törzsanyagot” kijelölő főszöveget a forrásoktól, ábráktól. Értéke a könyvnek a sok táblázat s a kötet végén lévő „Ki kicsoda?” zseblexikon. Mindhárom tankönyv él a leckék végén a rendszerező és ismétlő kérdések, feladatok eszközével (megjegyzem, jó, ha száz diák közül egy, s tíz tanár közül egy használja ezeket; de ma egy magyar tankönyvben „kötelező” kérdéseket írni a lecke végére), és mindhárom tartalmaz egy összefoglaló kronológiát is, a könyv végére illesztve.

A kétpólusú világtrend (1945-1991)

Mindhárom tankönyv hangsúlyozza, hogy a világháború legnagyobb győztese az Egyesült Államok volt. A hidegháború (később pedig az olvadás) fogalmának eredetét SZ tisztázza. A *Truman*-elvet, annak árnyoldalával együtt, nagyon világosan mutatja be. Hogy Truman nem csupán hidegháborús elnök volt, de jelentős szociális politikát is folytatott, csak ebből a tankönyvből derül ki. *Eisenhower* minden idők legnépszerűbb elnöke volt, állítja K. És *Washington? Lincoln? Roosevelt? Reagan?* S/ számára Truman olyan elnök, akiről „a választók érzékelték, hogy az elnök nem hajlandó a veszélyérzet hisztériájának engedni, s egyensúlyban tudja tartani a nemzet és a demokrácia érdekeit.” A mccarthyizmus jelenségét SZ ábrázolja a legkritikusabban. K adata szerint a republikánus szenátor „több mint 200” kormányalkalmazottat vádolt meg. S/ könyvéből erről csak mintegy közvetetten értesülünk. E sorok írójának úgy tűnik, hogy maguk az amerikaiak, vagy akár némelyik nyugat-európai történész sokkal kritikusabb az amerikai „boszorkányüldözéssel” és az USA hidegháborúban játszott szerepével szemben is, mint a mi tankönyveink. Legalább 8000, más források szerint több tízezer alkalmazottat bocsátottak el állásából, sok fekete-listára került színészt még tíz évvel később sem alkalmaztak; sok embert megfélemlítettek, megaláztak, sokan öngyilkosságba menekültek. Persze-persze, mindez kevesebb, mint ami a kortárs Szovjetunióban, Kínában vagy akár Magyarországon történt – az USA-ban nem voltak koncepciók perek kivégzésekkel és internálásokkal, nem létesültek munkatáborok sem. De a valóban megtörtént embertelenségeket ettől még kár megszépitni, kisebbíteni.

A kubai rakétaválság SZ könyvében a legteljesebb. A három munka közül csak SZ ír a válság érdekes török összefüggéséről. Használja a „szakadék szélén táncolás” kortárs fogalmát is. De a lényeg, hogy szélesebb összefüggésekbe helyezi a válságot, mint az egyébként részletesebb S/. K a néger polgárjogi mozgalom bemutatása során a szegregáció fogalmát is bevezeti. A feketék emancipációs folyamata S/-nél a legvilágosabb. SZ térképázattal és a fegyverek, fegyvernemek összegző ábrájával teszi szemléletessé az erőegyensúly-közeli helyzetet, a katonai erőviszonyokat. Érdekes, hogy a tulajdonképpeni („klasszikus”) hidegháborút SZ 1953-ig, K 1954-ig, S/ 1962-ig számítja.

A „kis hidegháború” S/ könyvében kap külön leckét. Az enyhülés végét (talán *Fischer Ferenc* nyomán?) nem az afganisztáni háborúhoz kapcsolja, amint az gyakrabban szokásos, hanem már 1976-tól számítja. Ír a fegyverkezés számos újdonságáról, még az etióp, mozambiki, bissau-guineai eseményekről is, akárcsak a vörös khmer rémuralomról vagy a Falkland-háborúról. Mindez a tanár számára lenyűgöző összegzés, a diák számára azonban tanulhatatlan és talán felesleges is. S/ szerint a „kis hidegháborúért” kizárólag a Szovjetunió a felelősség; csak Reagan csillagháborús programja esetében számol az USA kezdeményezésével. Így szinte fekete-fehér kép bontakozik ki előttünk, jó USA-val és gonosz Szovjetunióval. Jellemző, hogy azt az eseményt, amikor az USA „hősiesen” (ezt nem S/ írja, hanem én, U. I.) legyőzi a kicsiny Grenadát, S/ így jellemzi: „eltávolították a kommunista-barát [még csak nem is kommunista! U. I.] rendszert.” Hol a belügyekbe való beavatkozás? Miért nem agresszió?

Ha a belpolitikai viszonyokra pillantunk, aligha vitatható, hogy egy fejlett és gazdag, demokratikus és jogállami USA, meg egy diktatórikus, alig közepesen fejlett, áruhiányos Szovjetunió áll egymással szemben – de még a belső viszonyok esetében sem fekete-fehér a képlet, elég, ha a bűnözésre, kábítószer-fogyasztásra, munkanélküliségre gondolunk. (*Hobsbawm* szerint az 1980-as években az USA-ban több ember volt börtönben, mint – a nagyobb lélekszámú – Szovjetunióban.) De a külpolitika, a hidegháború, a fegyverkezési verseny esetében aligha működik a fekete-fehér séma, itt két agresszív nagyhatalom áll egymással szemben. Mindkettő országokat száll meg (az USA valamivel többet, mint a Szovjetunió), gyilkosságokat szervez meg, terrorista és gerillamozgalmakat támogat (a Szovjetunió valamivel többet, mint az USA), mindkettő hajlamos a valóság fekete-fehér, ideologikus megközelítésére. E sorok írója szerint demokrácia és diktatúra (belső viszonyai) között nem szabad „egyenlő távolságot” tartani, szuperhatalmak külpolitikájának elemzésekor viszont kötelező.

Az 1945 utáni sztálinizmus bemutatásában sokkal kisebbek a különbségek. S/ és SZ is ír a kollektív felelősség alkalmazásáról, egész népek kitelepítéséről. SZ említi a lengyel polgárháborút. S/ szól a lett, litván, észt, lengyel, moldáviai szovjetellenes rezisztenciáról. Csak K mondja ki, hogy Sztálin paranoiás volt; nála olvasható a sztálini jelszó: „a harmadik világháború elkerülhetetlen”. S/ kitűnően megválasztott *Gyilasz*-idézetek elemi erővel mutatják be a szovjet imperializmus kérlelhetetlenségét. SZ hasonló hatást ér el a Tájékoztató Iroda Jugoszlávia-ellenes határozatából vett részlet közlésével. A tanulók számára érdekes és igencsak meglepő lehet, hogy a diktátor egész tudományágakat tiltott be, amint arra S/ és SZ is utal. A Sztálin halála körüli helyzet politikai és lélektani elemzése SZ könyvében egészen kitűnő. S/ a ‚Fegyverkezés és politika’ alfejezetben jól elemzi a fegyverkezés és politika viszonyát, a fegyverkezés öntörvényűvé válását.

SZ ír csak arról, hogy Sztálin életében a kommunista főtítkárok alig találkoztak egymással, s akkor is csak Moszkvában; hogy a bilaterális kapcsolatok tömege, a multilaterális kapcsolatok hiánya a szovjet külpolitika eszköze volt. Csak SZ szól arról, hogy a kelet-közép-európai iparosítás extenzív, a világszínvonaltól elmaradó jellegét a „rendszer-specifikus” hibák mellett a Nyugat embargópolitikája is magyarázza. Csak SZ tesz különbséget a tervgazdaság tervutasításos és indirekt típusai között. SZ használja a cserearány-romlás és a világgazdasági korszakváltás fogalmait. A szocializmus válságának és

bukásának bemutatása során SZ nem csupán eseménytörténetet ír, hanem gazdasági, társadalmi és lélektani összefüggéseket is bemutat. A témakört záró hosszabb *Norberto Bobbio*-szöveg kiválasztása és ide emelése egészen kitűnő ötlet.

S/ használja a „reformkommunista” és az „eurokommunista” fogalmát.

„Jellemző, hogy a pravoszláv Bulgáriához és Romániához hasonlóan az ugyancsak pravoszláv Szerbiában is a kommunista utódpárt győzött (...), ezzel szemben Horvátországban és Szlovéniában 1990 tavaszán a demokratikus erők győztek” – írja S/. A gondolat azért zseniális, mert felvillantja azt a megfigyelést, hogy Európa legfontosabb történelmi-kulturális választóvonalja a nyugati és az ortodox kereszténység határvonalja.

A *Ceausescu*-rendszer, a Nyugat kétarcúságát egészen kiválóan ábrázolja K. Ugyancsak K írja, (1945-ben vagyunk) hogy a térségre jellemző volt a demokratikus hagyományok hiánya – kivéve Csehszlovákiát, Lengyelországot és Magyarországot. Számomra itt csak a csehek említése meggyőző; hazánkban csak pillanatokra volt polgári demokrácia!

Tankönyveink hol Kelet-Közép-Európaként, hol Kelet-Európaként, hol Közép-Kelet-Európaként írnak térségünkről (s tegyük hozzá, a szakirodalom ezek mellett még a Köz-

Ha elkülöníti s egy-egy nagyobb témakörben tárgyalja az egyetemes és magyar történelmet, akkor a diák nem fogja tudni, hogyan is kapcsolódik a kettő egymáshoz, mi is zajlott akkor a világ más tájain, amikor Magyarországon épp ez és ez történt.

Ha viszont a szerző egy témakörön belül mintegy elkeveri az egyetemes és magyar történelmi leckéket, a tanulók ugyan jobban átlátják majd az egyetemes és a magyar történelem összefüggéseit, egységét, de féltő, nem áll majd össze a magyar történelem folytonossága. Nincs tökéletes megoldás.

tes-Európa kifejezést is használja olykor, nem is beszélve a jó öreg Közép-Európa fogalomról.) Lehet-e vajon valahogy rendet tenni ebben a dzsumbujban? Közép-Kelet-Európa számomra azt jelenti: Kelet-Európa közepe. Kelet-Közép-Európa viszont azt: Közép-Európa keleti fele. Ugye, hogy az utóbbi a jobb? Egyébként nem szégyen tanulni a nálunk, történészeknél pragmatikusabb földrajzosoktól. A geográfia számára Közép-Európa Franciaország, Belgium és Hollandia keleti határától az ex-Szovjetunió nyugati határáig terjed. Ennek a területnek nyugati sávján van Németország, Ausztria, Svájc és Szlovénia: Nyugat-Közép-Európa. Míg Közép-Európa keleti sávján fekszik a cseh, lengyel, szlovák és a magyar állam: Kelet-Közép-Európa. Szerintem érdemes lenne történelem tankönyveinknek is ehhez az áttetsző földrajzi logikához igazodni!

A fejlett országok közül Olaszországról és Japánról csak S/ ír. Japán jellemzését különösen fontosnak érzem, elvégre a világ 2–3. legnagyobb gazdaságáról van szó, amely 1945 után évtizedekig a leggyorsabban fejlődött a világon. (Tehát Japán és nem az NSZK, amint K írja, a leggyorsabban fejlődő ország! Igaz, K szerint „a német gazdasági csoda éveiben” növekedett leggyorsabban az NSZK – lehet, hogy valóban volt néhány év.) Az európai integrációról SZ alkot külön leckét – de a vonatkozó információk, kicsit talán rövidebben, a két másik könyvben is szerepelnek. Mindezt SZ egy általánosabb gazdaságtörténelmi elemzéssel kapcsolja egybe. A Reagan és *Thatcher* nevéhez köthető neokonzervatív gazdaságpolitika kifejezést K is használja, de csak SZ magyarázza meg a fogalmat. Érdekes, hogy a *Marshall*-segély végösszegére K 17 milliárd, SZ 13,6 milliárd dollárt ír – nem tudom, kinek az adata helyes. S/ érdekes szempontja: a Szovjetunió talán azért nem fogadta el a *Marshall*-segélyt, mert nem akarta visszafizetni a második világháború alatt felgyülemlett 10 milliárdos adósságát az USA-nak. SZ bevezeti a jóléti állam fogalmát, megismerteti a tanulót az új típusú politikai mozgalmakkal, használja az etnikai reneszánsz fogalmát is.

Csak S/ ír a „legfejlettebb hét ipari ország”, az úgynevezett G-7 találkozásáról. Itt a szerző foglya lett a magyar sajtóban szokásos pontatlanságnak. A hazai média a G-7 tanácskozásait vagy „a hét legfejlettebb ország”, vagy „a hét legnagyobb gazdasági hatalom” találkozóiként emlegette – helytelenül. A hét legfejlettebb országban benne kellene lennie Svédországnak, Svájcnak és Kuvaitnak, de nem lehetne ott Olaszország és Anglia. Nyilvánvaló, a G-7 nem a világ hét legfejlettebb országa. Viszont a 7 legnagyobb gazdaságba a Szovjetunió is beletartozott: a G-7 a hét legnagyobb gazdaság sem lehet. Tudom, furcsán hangzik, de ha pontosak akarunk lenni, nem kell lefordítanunk: a G-7 az G-7, és kész. (Egyébként azóta, Oroszországgal, G-8 lett – így aztán végképp nem a legfejlettebb országokról van szó! Hangsúlyozom, mindez nem S/ hibája, ő csak a sajtóban szokásos fogalmat vette át.)

Csak S/ ír *Allendéről és Pinochetről*, az 1970-es évek első felének chilei kríziséről. A koreai háborút SZ nagyon árnyalt, finom, pontos elemzéssel mutatja be. A vietnami háború történetét, Észak és Dél kialakulásának történelmi gyökereit S/ logikusan, világosan tárja fel. Sok érdekességet tudunk meg; például hogy 750 000 amerikai tagadta meg a bevonulást, és a háború miatt 100 év után először volt külkereskedelmi passzívuma az USA-nak. De („az időrend diktatúrája!”) miért kell a könyvben három különböző helyen szerepelnie a vietnami háborúk történetének? K használja „a szennyes háború” szellemes és egykorú fogalmát, de nála nem igazán derül ki, miért is tört ki a második vietnami háború?

Izrael 1948/49-es története során egy tankönyv sem mulasztja el megemlíteni a palesztinai arab menekültáradatot, ami önmagában helyes is. Viszont általában egy könyv sem írja, hogy az arabokéhoz hasonló számú (500–600 ezer) zsidó is (arab) hazája elhagyására kényszerült. A zsidó menekülteknek néhány éven belül lakásuk és munkahelyük volt Izraelben, az arab menekültek egy része viszont évtizedek múltán is sátorvárosokban élt – miközben a gazdagabb arab szövetséges országok elképesztő összegeket költöttek fegyverkezésre és luxusra –, a terrorizmus emberanyagává válva. Ezt az összefüggést a mai viszonyok megértése érdekében fontos lenne megvilágítani.

Magyarország 1957-ig. Határon túli magyarok

„A történelmi nulla óra” – írja SZ az 1944 decemberével kezdődő új korszakról. K alcíme („Lesz magyar újjászületés!”) felidézve a történelmi jelszót, valami hasonlóra utal. S/ világítja meg a legpontosabban az 1944-es kormányalakítás körülményeit – minden, a fentiekhez hasonló patetizmus nélkül –, újra és újra hangsúlyozva a szovjet függést, a SZEB túlhatalmát, a Vörös Hadsereg eltartásának költségeit. A földreform kapcsán – melyről természetesen mindhárom munka részletesen szól – csak S/ említi az MKP és FKgP közötti koncepcionális különbségeket. Az MKP törekvéseit a belügy, a rendőrség megszerzésére K és S/ is hangsúlyozza. S/-nél az újjáépítés csak egy képaláírás formájában található meg – SZ erről részletesebben ír. SZ mesél a batyuzásról, a pótlékokról, mintegy a háború utáni szegény időszak jeleiről. S/ mutatja be egyedül, hogy az 1945-ös választások a listás elvre épültek, s meg is magyarázza, mit jelent a listás választás.

K kárhoztatja a Baloldali Blokk megalakulását, használja a „szalámitaktika” fogalmát. Az 1947-es kékcédulás csalásról SZ elemzése a legjobb, mert bemutatja valódi (csekély) jelentőségét a választások kimenetelét illetően, viszont utal annak erkölcsi, a kommunistákat kompromittáló tartalmára is. S/ nagyon világosan, empatikusan mutatja be az FKgP helyzetét, lavírozását abban a reményben, hogy a békekonferencia után a Vörös Hadsereg kivonul az országból. S/ ír a Cserkész Szövetség, a KALOT és 1500 más katolikus szervezet feloszlásáról. Az 1945–1948 közötti szellemi életről szólva SZ emeli ki, hogy „az alkotó értelmiség többsége okkal tekintette felszabadulásnak 1944/45 fordulóját”, épp „a kultúra demokratizálódása” miatt.

SZ megfogalmazásában az ÁVH „törvények feletti hatalom”, K pedig azt írja, hogy „a hírhedtté vált ÁVO” vezetője „a fanatikus és gyűlölettől eltorzult lelkű Péter Gábor lett.” K ír a társadalmi mobilitásról, bevezeti az elsőgenerációs értelmiség és a káder fogalmát is. Ugyancsak K írja, hogy a rendszer az ateizmust államvallássá tette – jómagam ezt idézőjelbe tettem volna. „A társadalom vezető osztályává a munkásság lett”- írja K. De milyen értelemben? Szociológiai értelemben, mint a társadalom legszámosabb osztálya? Ez a változás csak később, az 1960-as évtizedben zajlott le. Vagy politikai értelemben? De hiszen ez csak a kor propagandája volt! Merthogy a tényleges hatalom birtokosa „az új osztály” (Gyilas) a pártbürokrácia lett, a munkásosztály inkább csak hivatkozási alap! (Egy érdekes példa. A Budapestről kitelepített *Esterházy*-család villáját „a proletáriátus számára” foglalták le – Gerő Ernő kapta!) A *Rajk*-perről K ír a legrészletesebben, a politikusi életpályájának felvillantásával, megmagyarázva, miért őt választotta *Rákosi* a koncepció per áldozatául. K még *Károlyi Mihály* fellépésére is utal a per kapcsán. A Marshall-terv elutasításával és a KGST megalakításával hazánk számára kialakult kényszerpályát is K építi be a korszak jellemzésébe.

Az erőszakos kollektivizálás kapcsán S/ tisztázza, hogy a szövetkezet sokkal szélesebb fogalom, mint a szovjet típusú kolhoz. Csak SZ tankönyve ír a korszak vívmányairól: teljes körű foglalkoztatás, olcsó kultúra, ingyenes orvosi ellátás, kiépülő tömegközlekedés. S/ könyvéből mindez hiányzik, így aztán mit sem tudunk meg arról, hogy a diktatúráknak általában, még a legsötétebb diktatúráknak, így a *Rákosi*-korszaknak is, volt bizonyos tömegbázisa. A három munka közül talán S/-ből derül ki leginkább, hogy az 1953 júliusi fordulat – számos részletkérdésben is! – szovjet utasításra történt. Azt viszont egyik tankönyvből sem tudjuk meg, hogy a *Nagy Imre* nevével fémjelzett új szakasznak voltak-e eredeti magyar, nem moszkvai utasításra született reformjai. (Egyébként igen, voltak!) Nagy és *Rákosi* hatalmi harcának dinamikáját is S/ érzékelteti a legjobban. *Rákosi* intrikájára csak ő utal. Számomra rejtélyes viszont, miért kell idézőjelbe tenni, hogy *Déry Tibor* vagy *Zelk Zoltán* kommunista író volt? Mintha S/ azt akarná ezzel kifejezni, hogy rendes ember nem lehet kommunista? Vagy tévedek?

S/ idézi egyedül *Rajk* 1956 októberi újrateremtéséről szárnyra kelt szellemes aforizmat: „Szegény Laci, ha ezt látná, de közénk lövetne!”

Egyedül S/ nevezi meg a szovjet csapatok október 24-i behívásának felelősét (*Hegedűs András*t). (Érdekes egyébként, hogy – talán *Rainer M. János* számítgatása szerint – a szovjetek hamarabb indultak el laktanyáikból, mint ahogy azt bárki kérte. Ez persze nem erkölcsi felmentés *Hegedűs* és a pártvezetés számára.) S/ precíz időrendben, gondos részletességgel ismerteti a forradalom eseménytörténetét, hatalmas személynévanyaggal dolgozva, feltárva az összefüggéseket is. Ahogy azt már megszokhattuk, S/-nél a tényanyag, SZ-nél a magyarázó-elemző részek a bőségesebbek. A bűnöző és lumpen elemek szereplését csak SZ említi. SZ elemzésében jobban kitűnik a forradalom sokszínűsége. „A forradalom fejlődési tendenciái” című alfejezete – egy tankönyv lehetőségeihez szabott – kerek kisesszé. A hazai és nemzetközi események összefüggéseit viszont S/ látatja jobban. *Nagy Imre* dilemmáját és az október 28-i fordulat-jellegét K érzékelteti legjobban. *Mező Imre* neve csak S/ könyvében szerepel. (Kalandos életéről egyszer akár film is készülhetne! *Mező* harcolt a francia idegenlégióban, a spanyol polgárháborúban, a németellenes francia ellenállásban, egy évet ült *Rákosi* börtönében, kezében fehér zászlóval halt meg ... U. I.). Az 1956-os leccék után, forráselemző óra gyanánt, *Andropov* jelentése S/ könyvében – lételalát!

Csak K említi, hogy *Titó*tól származott a javaslat, hogy a forradalom leverése után *Kádár* legyen az ország vezetője – *Hruscsov* eredetileg *Münnichre* gondolt. Ez is kicsoda történet, jól jelzi nem csak az ország, de a testvérpártok belügyeibe való beavatkozást is! *Kádár* pálfordulásának elemzésére is csak K tesz kísérletet. Részletesen felvázolja *Kádár* portréját. A budapesti fegyveres ellenállási góccok parancsnokainak nevét S/ és K is felsorolja. Viszont az MSZMP 1956 decemberi és 1957 júniusi határozatait – mindkettő

fontos forrás a történész kezében! – csak SZ említi meg. *Fekete Sándor* november 4. utáni *Hungaricus*-sorozatáról is csak SZ szól.

S/ zárszava – „A forradalmat eltiporhatja az önkény, de sohasem tudja visszaállítani a forradalom előtti állapotokat” – nemcsak 1956, de a nyolc év alatt tanult összes forradalom történetének eszenciája.

A határon túli magyarság 1945–1991 közötti történetéről mindhárom tankönyv ír – SZ és K egy önálló fejezetben, S/ a szigorú kronológiai rend szerint több helyre osztva. S/ ragyogó egybevetéssel indít: „a győztesek fátylat borítottak Szlovákia és Horvátország náci-fasiszta múltjára” ellentétben a magyar kisebbségekkel. Kitűnő választás a *Kardelj*-idézet, melyre a lecke végén lévő kérdések is visszautalnak. Ipp és Ördöggút mint a nagyságrenddel nagyobb román vérengzések előzménye és hivatkozási alapja is csak nála szerepel. A szokottnál kritikussabb képet fest *Petru Groza* szerepéről, és bemutatja a fantasztikus *Márton Áron* püspököt. A csehszlovákiai magyarok 1945–1948 közötti veszszőfútatását drámai erővel ábrázolja. A reszlovakizációt nem csak megemlíti (ezt K és SZ is megteszi), de meg is magyarázza. Egy félelmetes mondat: „Az elmondottakat [a szlovákiai magyarok megbélyegzését, jogfosztását, kiűzésére tett kísérletet – U. I.] kiegészítette egy gyűlöletkampány, amelyre mindig fogékony a politika által lealjasított és magát a győztes helyzetében érző tömeg.” Kedves SZ, K és leendő tankönyvírók! Tessék ezt a mondatot (idézőjelek között, a szerzőre is utalva) átvenni!

K kissé groteszk megoldást választ: miután külön lecke szól a határon túli magyarok 1945–1990 közötti történetéről (203. oldaltól), pár oldallal később (221. oldaltól) ír a határon túli magyarok 1944–1948 közötti megpróbáltatásairól. Szerkesztési hiba! A romániai Magyar Autonóm Tartományról szót ejt a szerzőpáros, de annak alságos jellegéről nem. A kárpátaljai magyar értelmiség 1972-es petícióját egyedül K említi.

Az 1945-ben Németországban és Ausztriában rekedt egymillió magyarról csak SZ ír. Értékesek összefoglaló táblázatai.

A Kádár-korszak. A rendszerváltás

A kádári kollektivizálás bemutatása során SZ és K is hangsúlyozza, hogy bár nem erőszakmentes, de kevésbé erőszakos, és a fenyegetés eszközei mellett engedelmekkel és kedvezményekkel is él. Csak SZ ír arról, hogy a parasztság beletörődése is szerepet játszott. A fenti mozzanatok nélkül nem lehetne megérteni, hogyan sikerülhetett Kádárnak három év alatt az, ami Rákosinak nyolc év alatt nem sikerült. Bár S/ is utal a szövetkezeti reformokra, SZ mondja ki azt, hogy önálló magyar szövetkezeti modell bontakozott ki, melynek lényege a nagyüzem és a kisüzem együttműködése. Az 1963-as közkegyelmet mindhárom munka említi, de csak S/ jegyzi meg, hogy az amnesztia nem vonatkozott a foglyok 5 százalékát kitevő fegyveres szabadságharcosokra, akiket a rendszer köz-törvényes bűnözőkként kezelt.

S/ lecke címe és egyik alcíme: ‚Hódoltság és reform’, illetve ‚A hruscsovista mintaállam’. Valószínű, hogy a diákok közül tanári segítség nélkül senki, de talán még a kollegák közül sem mindenki tudja majd helyrerakni a szellemes utalásokat: az országot fenyegető lehetőséget még *Szekfü Gyula* hasonlította a török hódoltságához 1945-ben, az alcím pedig marxi áthallás (v. ö. ‚Hollandia, a tőkés mintaállam’). A *Fekete Gyulától* és *Csoóritól* vett idézetek fontos problémákra mutatnak rá. (Az 1979-es demográfiai csúcspontot követő természetes fogyásra SZ és K is utal.)

S/ ezt írja: ‚1966. május. Az MSZMP állást foglalt az új gazdasági irányítás mellett. Ez a határozat tartalmazta azt az ábrándot is, hogy a szocialista rendszer, a pártállami diktatúra megreformálható.” S/-nek ez a megjegyzése az anakronizmus határát súrolja. Az utókor ismeri a végeredményt. Azt, hogy egy reform megvalósítása sikeres, eredményes-e, egyáltalán lehetséges-e, a kortársak nem tudják, nem is tudhatják. A történész nem kö-

zelíthet csak a végkifejlet felől. Vajon szabad-e *Rákóczi* vetési pátensét vagy az OHB 1848 októberi megalakulását azon az alapon megítélni, hogy mi már tudunk a majtényi, világosi fegyverletételről? Amikor S/ a hatvanas, hetvenes évekről ír, elemzéséből hiányzik a történeti empátia, amelyet pedig ugyanez a szerző ugyanezen könyvben másutt sikerrel alkalmaz. Az empátia a történész számára munkaeszköz, és nem jelenti azt, hogy helyeselnék az általunk elemzett személyek vagy korok kudarcait, hibáit vagy bűneit. S/ a Kádár-kor bemutatásakor elfelejtkezni látszik arról, hogy a politika a lehetőségek művésze.

S/ meglehetősen részletesen, középiskolai tankönyvekben szokatlan terjedelemben, érdekesen ír az 1968-as reform 1971–72-es megtorpedózásának hazai és nemzetközi tényezőiről. A *Lukács*-iskola elleni támadásról is szól. Az 1970-es évek közepén kibontakozó eladósodás és az évtized végének bányászati beruházásai kapcsán nem említi meg, hogy mindez az 1974/75-ös világgazdasági válsággal, az évtized kétszeri olajárrobbanásával és az eladósodás nemzetközi jellegével is összefügg. (Az adósságválságról egyébként nagyon magas színvonalon, de talán azért a tanulók számára is érthető módon ír frissen megjelent társadalmi földrajz tankönyvében *Bernekné Agnes* és *Sárfalvy Béla*.)

Nem szégyen tanulni a nálunk, történészeknél pragmatikusabb földrajzosoktól. A geográfia számára Közép-Európa Franciaország, Belgium és Hollandia keleti határáról az ex-Szovjetunió nyugati határáig terjed. Ennek a területnek nyugati sávján van Németország, Ausztria, Svájc és Szlovénia: Nyugat-Közép-Európa. Míg Közép-Európa keleti sávján fekszik a cseh, lengyel, szlovák és a magyar állam: Kelet-Közép-Európa. Szerintem érdemes lenne történelem tankönyveinknek is ehhez az áttetsző földrajzi logikához igazodni!

SZ nem kevésbé kritikus a korabeli gazdaságpolitikával szemben, de jobban mutatja be a világgazdaság és a magyar gazdaság korrelációját. A gazdaságtörténet tárgyalása K könyvében a legsikeresebb. Jól mutatja be a Nyugat hatékony és a KGST elhibázott alkalmazkodását az 1970-es évek olajválságaihoz. Közben, röviden, de érthetően, még a KGST „csúsztatott árrendszerét” is megvilágítja és az egykorú „begyűrűzés” fogalmát is használja. A szolgáltatások viszonylagos elmaradottságáról a szocializmus évtizedeiben mindhárom könyv ír, de talán K a legárgyaltabb és a legpontosabb. K ír egyedül a felhalmozási és fogyasztási hányad módosulásáról, ennek jelentőségéről. K még az autóbuzsgyártás és a gyógyszeripar fontosságára is felhívja a figyelmet. Az 1968-as reformot és annak 1971–72-es leállítását talán a három tankönyv közül a legerőteljesebben írja

meg. Társadalmi fejezetében még a neuralgikus romakérdéshez is hozzá mer nyúlni. A kötet szokásos röpké portréi közül ezúttal *Aczél György*et ismerhetjük meg. Jól mutatja be a szerzőpáros a Kádár-korszak sajátosságait, egyedi vonásait is.

SZ *„A kádárizmus sajátosságai”* alcímmel szintén összefoglalja, miben különbözött hazánk – előnyére – a többi szocialista országtól. Hangsúlyozza a piaci elemek beemelését a magyar gazdaságba 1968-tól. Egyedül mutatja be az utazási korlátozások leépítését. (Az utazás szabadságának hiánya egy tanuló számára éppúgy érthetetlen és érdekes kuriózum, mint az áruhiány a boltokban.) *„Oktatás, tudomány, kultúra”* című fejezete igen érdekes, színvonalas, valóban elemzés és nem pusztán felsorolás – habár, megjegyezzük, aligha akad még egy pontatlanabban használt fogalom a magyar tankönyvekben, mint a kultúráé; hiszen az oktatás és a tudomány is a kultúra része, nem? Ismerteti az *Aczél-féle „három T”-t* is.

A rendszerváltás történetének bemutatása S/-nél tárgyilagos, pártatlan, korrekt, mondhatni elegáns. Az MSZMP-reformkörök létezéséről, szerepéről csak ő ír. Név szerint *Pozsgay, Németh* szerepét említi. Az *Antall*-kormányral zárja az eseménytörténetet. Rö-

vid, tömör bekezdés vázolja fel az új Magyarország politikai berendezkedését.

SZ meggyőzően indokolja meg a rendszerváltás szükségességét. Elemzésében kicsit nagyobb szerepet kap az MSZMP belső ellenzékének s az állampárt szétesésének, megszűnésének folyamata. Eseménytörténeti kitekintése 2002-ig szól. (Szükség van-e erre, amikor tudjuk, a tanárok jelentős része csak 1945-ig vagy 1956-ig, esetleg 1968-ig tárgyalja a történelmet – ami persze botrányos.) A Kádár ravatalánál megjelent hatalmas tömeget csak ő említi. Érdekes: egyik könyvből sem derül ki, hogy Nagy Imre újratemetése és Kádár halála között milyen kevés idő telt el. SZ külön leckét szán a demokratikus Magyarország alkotmányos berendezkedésének, politikai intézményeinek bemutatására.

Bakik, hibák, rossz mondatok

Magunk is tudjuk, tapasztaltuk: nincs tökéletes szöveg. Régebben a „sajtó ördöge” szólt közbe – a nyomdász kifejejtett, betoldott vagy elcserélt egy-két betűt, esetleg sort. Ma a számítógép billentyűzetével tesszük ugyanezt; és szinte nincs olyan könyv, amelyben egy-két hiba ne maradna benne, függetlenül attól, hogy a szerző, szerkesztő hányszor olvasta, javította át. (Tartunk attól, e szöveg sem kivétel.) De persze tudjuk azt is, hogy a levesről, amit eszünk, jogunk van megállapítani, hogy sós; pláne, ha nem mi sóztuk el.

Míntha K nem tudna különbséget tenni szám és arány között: „A szavazásra jogosultak száma néhány európai országban” című táblázata százalékos adatokat, tehát arányokat tartalmaz. (119. oldal) Mintegy 10 000 (tízezer) lengyel menekült érkezett Magyarországra – írja K. Jómagam eddig még csak „több tízezer” vagy éppen 100–150 000 menekültről hallottam, miként S/ és SZ is. A 2. magyar hadsereg „mintegy 20 000 fős” írja K – nyilván lemaradt egy nulla. Ugyancsak K „A hadviselő országok embervesztesége” című táblázatában maradt le egy zérus, így a szovjet veszteség tévesnek mutatkozik. Ha a 4. köztársaságot arab számmal írjuk, akkor az 5. köztársaságot se írjuk római számmal – vagy fordítva! Katyn település mellett S/ és K szerint is 4000 áldozat nyugszik a tömegsírban. Lehet, én maradtam le egy újabb tanulmányról, de legjobb tudásom szerint 14–15 000-re szokás becsülni az áldozatok számát. Talán lemaradt egy 1-es számjegy? (22 000-es adat is akad a szakirodalomban.)

„Az 1951-ben tartott népszavazáson 367 733-an vallották magukat magyarnak.” – írja K. Nyilván: népszámlálás! K idézi a Rákosi-diktatúra egyik jelmondatát: „Leánynak dicsőség, asszonynak szülni kötelesség!” Helyesen: „Leánynak szülni dicsőség, asszonynak szülni kötelesség!” Egyébként itt a tartalom is vitatható: a kor népességnövekedése nem csupán az abortusz-tilalommal magyarázható. Szerepet játszott benne a hadifoglyok 1947–48–49-es hazatérése is (zömmel fiatal emberekről van szó – nőtt a házasságok száma is!), illetve egy különös tényező: nagy háborúk, járványok után rendre megugrik a népesség növekedése.

SZ írja a NATO születése kapcsán: „Nagy-Britannia, Franciaország és a Benelux államok 1948. márciusában aláírták a brüsszeli szerződést (...), a tárgyalásokba bevonták Kanadát, Dániát, Norvégiát, a csekély területű (sic!) de stratégiaileg fontos Izlandot, valamint Olaszországot és Portugáliát.” Mivel Izland nagyobb területű, mint Dánia, Belgium, Hollandia vagy Luxemburg és kb. akkora, mint Portugália, ebben az összefüggésben aligha logikus csekély területűnek nevezni. Talán csekély népességűt akart írni a szerző, nem?

Ugyancsak SZ írja: „1969 áprilisában *Dubčeket* leváltották, társaival együtt fogolyként Moszkvába szállították és ott egyenlőtlen szerződés aláírására kényszerítették.” Ez így nagyon szerencsétlen, félreérthető fogalmazás, azt a benyomást kelti, mintha mindhárom esemény 1969-ben lett volna. *Dubčeket* 1968. augusztus 21-én rabolták el (a repülőgépen kézen fogva ültek egyik elvtársával, ha jól emlékszem, *Černikkel*), augusztus 26-án

írták alá a moszkvai szerződést (előtte a főtítkár nyugtató injekciót kapott) és valóban 1969-ben váltották le. *Imrédy* zsidószármazású (sic!) – írja K. Egy letűnt idő „helyesírása” volt a zsidónő, zsidófiú, zsidótöke, zsidóbérenc, zsidószármazású stb. szavak sora. Ma helyesen: zsidó származású! (Itt helyesírás és „politically correct” találkozik!) K szerint Károlyi önéletrajzának (sic!) címe: „Hit, illúziók nélkül”. Talán emlékirat, memoár, önéletírás – de semmiképp sem önéletrajz! Megint K-nál: *Kéthly, Bán, Szélig* lemondása után „Szakasits Árpád és Marosán György vezetésével 1948. június 12-én megalakult a Magyar Dolgozók Pártja.” Az MDP nyilván Rákosi vezetésével alakult meg, Marosán és Szakasits csupán a pártfűziót vezette, persze az SZDP részéről.

S/ szerint Hitler „célul tűzte ki a nagynémet egység megteremtését, azaz valamennyi német egy birodalomban való egyesítését.” A nagynémet egység 19. századi fogalom, a német államok (laza konföderációban való) egyesítését jelenti Ausztria vezetésével. Alternatívája a kisémet egység volt – a porosz vezetésű, központosítottabb német állam. Az összes német egyesítése (tehát olyan területek is, ahol németek élnek, de nem alkotnak többséget, mint Elzász, Cseh- és Morvaország vagy Litvánia) az „össznémet” (allddeutsch) koncepció volt! Az allddeutsch irányzatot szokás Hitler és a nácik szellemi előzményének is tekinteni. A Harmadik Birodalom nyilván „össznémet talajon állt”.

„Ahogy a Szovjetunióban a *Kirov*-perrel, úgy Magyarországon a *Rajk*-perrel vette kezdetét a nagy tisztogatás” – írja K. Csakhogy, *Kirov*-per nem volt, a leningrádi párttitkárt egyszerűen meggyilkolták, minden per nélkül. Megint csak K írja: „A legerősebb ellenzéki pártot választási csalásra hivatkozva egyszerűen betiltották.” Nos, a legerősebb ellenzéki párt 1947-ben a Demokrata Néppárt, viszont csalás ürügyével a *Pfeiffer*-féle Függetlenségi Pártot tiltották be!

Irodalom

- Berneke Ágnes – Sársfalvy Béla (2001): *Általános társadalomföldrajz* Nemzeti tankönyvkiadó, Budapest.
- Fischer Ferenc (1996): *A megosztott világ. A Kelet-Nyugat, Észak-Dél kapcsolatok fő vonásai (1941–1991)*. JPTE/PSZM Projekt, Budapest.
- Kovács István – Kovácsné Bede Ágnes (2001): *Történelem tankönyv, 12. osztály*. Pedellus Kiadó, Debrecen.
- Magyar Lajos Alapítvány (2002): *Történelem IV. 1914–1998 a középfokú iskolák számára*. Cégér Kiadó, Budapest.
- Mlynar Zdenek (1989): *A prágai tavasz ... és ősz*. Vita Kiadó, Budapest.
- Salamon Konrád (2003): *Történelem IV. a középiskolák számára*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Szabolcs Ottó (1994, szerk.): *Párhuzamos politikai portrék a XX. századi Európából*. ELTE BTK, Budapest.
- Pók Attila (1986): *A nemzetközi élet kronológiája*. Kozmosz Könyvek Budapest.
- Ormos Mária (2000): *Mussolini I–II*. PolgART Kiadó Budapest.
- Ujlaky István (1996): „*Nemzettankönyv*”. Kráter Kiadó Budapest.